

Çalışma Yaşamında Mekânsal Esneklik ve Sakatlar

Yrd. Doç. Dr. Makbule Şiriner ÖNVER¹

¹Batman Üniversitesi, IIBF, makbule.siriner@batman.edu.tr

Geliş Tarihi/Received

02.12.2016

Kabul Tarihi/Accepted

06.01.2017

Yayın Tarihi/Published

06.02.2017

ÖZ

Kapitalizm koşullarında çalışma kentsel mekânda bulunma ve toplumsal ilişkilere dahil olabilmek için zorunludur. Değişen koşullar çerçevesinde gündeme getirilen esnek çalışma sakatlar için bir avantaj olarak sunulmaktadır. Bu çalışma, sakatlara ilişkin yapılan çeşitli alan çalışmalarının verilerini analiz etmektedir. Böylece çalışmanın sakatların kentsel mekânda bulunması açısından ne gibi değişikliklere yol açtığına bakılmaktadır. Çalışmak hem toplumsal hem de mekânsal değişimi beraberinde getirmektedir. Ancak, esnek çalışma sakat bireyle kentsel mekânın ilişkisini asgariye indiren bir çalışma biçimidir. Kentsel mekânda ve diğer mekânlarda değişimin olabilmesi için sakatın evden çıkabilmesi önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma, esnek çalışma, mekânsal esneklik, sakatlık, kentsel mekân.

Spatial Flexibility in Working Life and Disabled People

ABSTRACT

Working under the conditions of capitalism is compulsory to reside in urban space and to be included in social relations. Flexible working which is the outcome of the changing conditions is offered as an opportunity for disabled people. This study analyses the data of the various field studies which are related to disabled people. Therefore, it is investigated how working leads to alterations in terms of the presence of disabled people in urban areas. In essence, working leads not only to social change but also to spatial change. However, flexible working is a working form which minimizes the relationship between urban space and disabled people. Disabled people have to be outside of their houses in order to have changes in urban and other areas.

Keywords: Working, flexible working, spatial flexibility, disability, urban space.

1.GİRİŞ

Çalışma insanın hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Bilim ve teknolojiye ilerlemeler çalışma yaşamında çeşitli değişikliklere neden olmaktadır. Yaygın olan fordist çalışma biçimi, yerini postfordist çalışmaya bırakmaktadır. Postfordist çalışmanın unsurlarından birisini esnek çalışma oluşturmaktadır. Esnek çalışma ile çalışmanın monotonlaştırıcı, kısıtlayıcı etkisinin, çalışma zamanının ve mekânın esnek hale getirilmesi ile çözülebileceği, kadınların ve sakatların böylece çalışma yaşamına dâhil olabileceği varsayılmaktadır.

Üretimde yer alma kendi gibi olanlarla bir arada olma, ortak hareket etme, bulunduğu koşulları, mekânı değiştirme gücünü de içermektedir. Dezavantajlı gruplar arasında sayılan sakatların üretimde yer almaları eve hapsolmalarını önlediği gibi, yeteneklerini keşfetmelerini, toplumsal ilişkilere dâhil olmalarını, kentsel mekânda bulunmalarını sağlamaktadır. Bağımsız olarak varolabilmelerinin koşullarını yaratma anlamında bir başlangıç olabilmektedir. Esnek çalışma ile sakatlara tele çalışma/evde çalışma büyük bir olanak olarak sunulmaktadır. Ancak, bu durumda sakat bireyin kentsel mekâna çıkışı, kendisi gibi çalışanlarla aynı ortamlarda bulunması, kent kalabalığına karışmasının önü kesilmektedir.

Çalışma yaşamına eğitim ve beceri eksikliğinden dolayı (ki bu da daha çok erişilebilir mekân, eğitim ve sağlık olanaklarının olmaması ile ilgilidir) zaten az sayıda katılabilen sakatlar, katıldıkları durumlarda da çalışma ve kentsel mekânda fiziksel erişebildik anlamında çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Sakatların yeti yitimlerine uygun çok az düzenleme işyerleri ve kentsel mekânda hayata geçirilmektedir. Esnek çalışma ile sakatlara olanak gibi sunulan bu durum işyerlerinin ve kentsel mekânların düzenleme yapmalarını gerek bırakmayacak bir sonucu getirebilir. Evde/tele çalışma ile zaten sokağa çıkamayan, kentsel mekânda bulunamayan sakat bireyin evden çıkması çalışmasına rağmen engellenmektedir. Kentsel mekânda çalışmak/işyerine gitmek için bulunan sakat kentsel mekânda hem görünür olabilmekte hem de kentsel mekânın, işyerinin yeti yitimli bedenlere göre düzenlenmesini, mekân toplum ilişkisinin bu şekilde örgütlenmesinin sağlanmasında itici, zorlayıcı bir güç olabilmektedir. Esnek çalışma bu olanağın önüne kesmekte sakatları eve kapatmaktadır.

Bu genel çerçeveden hareketle bu çalışmada sakatlar için bir avantaj olarak sunulan esnek çalışma biçimlerinden evde/tele çalışmanın aslında bir dezavantaj yarattığı iddia edilmektedir. Sakat bireyin ev dışına çıkışına olanak sağlamayan bir çalışma biçimi olarak bu çalışma biçimi, çalışmanın sağlayabileceği olumlu yönleri yok etmektedir. Varsayımı gerçekleştirebilmek için öncelikle kavramsal ve kuramsal bir giriş yapılarak kapitalizm ve çalışma ilişkisine bakılmakta arkasından esneklik tartışılmaktadır. Sakatların çalışma yaşamına ilişkin yapılan çeşitli alan çalışmalarının verileri ile çalışmanın sakatlar için ne anlam ifade ettiği, mekânsal olarak varoluşu nasıl etkilediği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Sonuç kısmında ise bu veriler ve kuramsal kısımda yapılan tartışmalar ışığında çalışma sonlandırılmaktadır

2.ÇALIŞMA VE MEKANA İLİŞKİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Çalışma ve Mekan İlişkisi

Sosyal bilimlerde çalışma kavramı birkaç değişik anlama gelmektedir. Genel olarak özel bir amaç için, etkinliklerin gerçekleştirilmesi için zihinsel ve/veya fiziksel güç harcama anlamına gelir (Felstead, Jewson, Walters, 2003: 3). Çalışma kavramı ayrıca, emek, işgücü, iş gibi kavramlarla iç içe geçmiştir. Bir şey elde etmek için emek harcamayı ifade eden çalışma kavramı, insanın hayvandan farklılaşmasını getirmiş, insanlaşmasını da sağlamıştır (Hançerlioğlu, 1999: 45). Bireylerin çalışmak istemeleri, çalışmaya devam etmeleri ekonomik nedenlerin yanı sıra içerdiği toplumsal anlamlardan dolayıdır. Çünkü çalışma bireye maddi kazancın yanı sıra prestij, kimlik ve belirli bir çevreye dahil olma imkanı sağlamaktadır.

İnsanın temel ihtiyaçlarını karşılamak için bazı faaliyetlerde bulunduğu ve bunun çalışma olarak adlandırılabilmesi varsayıldığında, çalışmanın tüm zamanlarda varolan insanlık tarihi kadar eski bir faaliyet olduğu kabul edilir. Ancak tarih boyunca çalışma farklı üretim biçimlerinde, kültürlerde aynı anlamları içermemiştir. Antik Yunan'da çalışmak, zorunluluğun esiri olmakla eşanlamlıydı. Aristo ve Platon yaşayabilmek için gerekli olan şeyleri çalışarak sağlayan köylüleri, köle ve düşkün olarak değerlendirmişlerdir. Çalışma kavramı, 17. yüzyıla kadar, tüketim maddeleri veya yaşamak için gerekli olan, ertesi güne bir şey bırakmadan her gün yenilenmesi gereken mal ve hizmetleri üreten serfler ve gündelik işçilerin yaptıkları iş olarak tanımlanmaktadır. Günümüzdeki anlamı ile çalışma fikri ve teorik temelleri kapitalizmin ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasının bir sonucudur. Çalışma kavramının içeriğini ve biçimini belirleyen, kapitalist üretim tarzı, toplumsal ilişkiler ve kültürüdür, kısaca kapitalizmdir (Lordoğlu ve Kaplan, 2003: 3-7). Kapitalizmin çalışmaya verdiği önem ve onun etrafında şekillendirdiği ilişkiler çalışmayı farklı bir boyuta taşımıştır.

Kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu toplumlarda çalışma insanların yaşamında merkezi bir konumdadır. Aile, toplumsal ilişkiler ve mülkiyet, tamamen çalışma yaşamı ile ilişkilendirilir. Kapitalizmde, çalışma, yapılan iş bireyin sahip olduğu meslek kişinin statüsünü belirler (Lordoğlu ve Kaplan, 2003: 5). Çalışma, kapitalist sistem içerisinde, bireyin kendini gerçekleştirmesinin bir aracı, toplumsal olarak varolabilmesinin önemli bir unsuru olarak sunulur. İnsanlar en temel ihtiyaçlarını bile

karşılatabilmek, muhtaç duruma düşmeme kaygısıyla kapitalist çalışmayı içselleştirmektedirler. Çalışma odaklı olarak da kapitalizmin devamını sağlamaya dönük bir yapılanma içerisindedir.

“Çalışma... tamamen doğal ihtiyaçlarımızı karşılamamıza basitçe hizmet eden doğal araç da değildir. Çalışma bizim toplumsallığımızın tümüdür. Yalnızca dünyayla ilişkimiz değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerimizi de baştan sonra çalışma yapılandırır. Çalışma temel toplumsal ilişkidir. ... Ortaya çıkışı özel bir politik-toplumsal duruma denk düşen inşa edilmiş bir kategoridir söz konusu olan (Méda, 2004: 27).

Arka planı çok daha karmaşık ve sistemsel bir yapılanmaya dayanan çalışmanın aslında, basitçe, yaşamak için temel ihtiyaçların giderilmesi olmadığı açıktır. Toplumsal ilişkilerde önemli bir role sahiptir. Temel ihtiyaçların giderilmesinin ötesinde kapitalist üretim tarzında daha karmaşık ve büyük bir bağlam içerisinde yer alır.

Her ne kadar çalışma kapitalizm koşullarında çoğu insan için yabancılaştırıcı ve baskıcı bir deneyim olsa da kapitalizmin ve/veya kapitalizmi eleştirenlerin göz ardı ettiği çalışmanın insani bir gereklilik ve insanın kendini yaratmasının bir aracı olduğudur. İnsanın yetileri ve gereksinimleri insanın ve toplumun ürünleridir. Ayrıca insanları emek faaliyeti yoluyla güçlerini, yeteneklerini geliştirirler ve yeni gereksinimler yaratırlar ve çalışma gereksinimi de bunlardan biridir (Sayers, 2009: 81,98).¹

“Çalışmanın ve çalışma yoluyla kendini gerçekleştirmenin birer gereksinim olduğunda ısrar etmek, günümüz toplumunda bu gereksinimlerin yeterince karşılandığını söylemek değildir. Aksine, ancak bu gereksinimleri kabul ederek yabancılaşma olgusunu anlayabilir ve bu kavramın kritik gücünü takdir edebiliriz (Sayers, 2009: 70).”

Var olan toplumsal yapının devamını sağlayan, insana dair özellikleri silen aslında çalışma değil, kapitalist çalışma anlayışı, örgütlenmesidir. Kapitalist çalışma anlayışı ve onun bağlamları içerisinde çalışmanın biçim ve içeriğinin değişmez kabul edilmesi temel yanılgıyı oluşturmaktadır. Bu yanılgı çalışmayı ekonomik, toplumsal ve kültürel bağlamından koparmaktadır. Toplumsallaşmanın ve toplumsal entegrasyonun en önemli aracı ve en önemlisi insani bir etkinlik olduğu unutulmaktadır.

Çalışma, toplumsal etkileşimin temel bir belirleyeni olarak da öne çıkar. Toplu halde yaşamayı öğrenmenin, buluşmanın, örgütlenmenin, toplumsallaşmanın, hatta toplumsal olarak yararlı olmanın bir aracı olan çalışma, aslında kapitalist sistemin devamlılığının sağlanmasının bir türevidir (Méda, 2004: 173). Sistem içerisinde çalışmaya bakıldığında sonuç olarak toplumsallaşmanın önemli bir ayağını oluşturmakta aynı zamanda kişinin yeteneklerinin açığa çıkması, duygusal, bedensel, zihinsel gelişiminde de belirleyicidir. Modern dünyada çalışma etkinliği üretici, nesnel dünyayı değiştirip biçimlendiren ve gereksinimlere uygun hale getirirken kullanılan bir güç, belli bir doyum aynı zamanda bir gereksinimdir. Çalışmanın öne çıkan bir diğer özelliği hem örgütleniş hem de ürünü bakımından toplumsal bir etkinlik olmasıdır. Bu etkinlik insanları evlerinden çıkartıp başka insanlar ile ilişki içine sokar ve insanların çoğunluğu için toplumsal yaşamlarının, kimlik ve statü anlayışlarının temelini oluşturur (Sayers, 2009: 71-72).

Kişi ve toplum için merkezi olarak biçim ve içeriği belirlenen, sistem tarafından inşa edilen çalışma, yeri geldiğinde sistemin krizlerini aşmasında bir araç olarak kullanılmaktadır. Sermaye, birikimini arttırmak için diğer araçlarının yanı sıra ve bunlarla koordineli bir şekilde çalışmaya yüklediği anlamlarda değişiklikler, biçime ilişkin yeni düzenlemelerle bunları gerçekleştirmektedir.

Sermaye, birikimini arttırabilmek fabrikalarda kitlesel üretimi gerçekleştirebilmek için Taylorist, Fordist çalışma koşullarını uygulamaya geçirilirken bugün post fordist olarak ifade edilen koşullar yaygınlaştırılmaktadır. Post-Fordist üretimin temel ilkesini oluşturan esneklik doğal olarak çalışmanın anlam ve işlevlerinde de kimi değişimlere yol açmaktadır (Aytaç ve İlhan, 2008: 187). Kitlesel olarak

¹ André Gorz gibi kimi yazarlar çalışmayı yabancılaşma ile bağlantılandırarak insani bir gereklilik olarak ele almazlar.

ortak mekânlarda, belirli zamanlarda gerçekleştirilen çalışma, yerini zaman ve mekânsal parçalanma ve ayrışma sürecini ifade eden esnek çalışmaya bırakmaktadır.

17. yüzyılda başlayan ve 18. Yüzyıl sonu ve 19.yüzyıl başında çalışmanın büyük bir değişim geçirdiği görülür. Yeni bir üretim biçimi çalışmanın içerik ve biçimini kendi üretim biçimine göre yeniden yapılandırmaya girişmiştir. Sanayileşme ile birlikte sanayi öncesinde iç içe geçmiş olan ev ve çalışma mekânı birbirinden ayrılmıştır. Çalışma, mekân ve zaman olarak ev dışında gerçekleştirilen bir faaliyet haline getirilmiştir. 18. ve 19. yüzyıl başına kadar daha küçük atölyeler tarzında örgütlenen üretim, sanayi devriminden başlayarak fabrikalara taşınmış, fakat ölçeğin teknolojiye bağlı olarak genişlemesi bir yandan üretim hızını arttırırken bir yandan da bu hızın fabrika dışından, özellikle evlerden, kadın ve çocuk emeği ile desteklenmesini gerektirmiştir (Brizon, 1977: 450-460).

“...[K]apitalizmin toplumsal mekânı, feodaliteye özgü koşullardan bambaşka bir şekilde şekillendi. Ücretli emek ücretsiz emekten formel olarak, çalışma mekanı da haneden fiziki konumu itibariyle ayrıldı. Yeni çalışma mekânları -fabrika, maden, demir döküm atölyesi, tersane, demiryolu- belirli bir verim düzeyini yakalayan emekçilere ayrılırken, çalışamayan kesimler ev içine veya yeni kapatma kurumlarına mahkûm oldu (Yardımcı, 2013).”

Üretimin kitlesel ve fabrika gibi geniş mekânlarda, yeniden üretim süreçlerinin gerçekleştiği mekânlardan ayrılarak, üretimin karlılığı arttıracak şekilde örgütlenmesi Taylorist ve Fordist üretim süreçleri ile devam etmiştir. Ardından sermayenin küresel düzeyde dolaşımına imkân tanıyan finansal altyapı ve iletişim teknolojileri, üretimin oluş biçimini değiştirmiştir. Küreselleşme olarak ifade edilen bu genişleme süreci, sermayenin mekânsal genişlemesini daha da mümkün hale getirmiştir. Sermayenin esnek birikimi onun mekânsal genişlemesinin koşulunu oluşturmaktadır (Emirgil, 2010: 225). Post-fordist üretim biçimi olarak adlandırılan süreçte emeğin ve işgücünün yeniden tanımlanmasında, firmalar arası ilişkilerde, üretim ölçeği yapısında, mekâna bakış açısında değişimler olmuştur. Kapitalizmin yaşadığı krizleri aşmasının bir yolu olarak fordist üretimden post-fordist üretime geçilmiştir. Fordist üretimin aksine post fordist üretim esnek bir yapı üzerine inşa edilmiştir.

“Postfordizm, sermaye birikim rejimi ve düzenlemedeki yenilenmeyi ifade etmektedir. Postfordist düzenlemelerin temel amaçlarından birisi sermayenin organik bileşimindeki artışın doğurduğu ortalama kar oranlarındaki düşüş eğiliminin engellenebilmesi için emek maliyetlerinin düşürülmesidir. Değişen koşullara kısa sürede yanıt verebilen, farklı ve değişik boyuttaki talepleri karşılayabilen, bireyi daha öne çıkaran, diğer bir deyişle temel farklılığı “esnek” ilişkilerden kaynaklanan bir ‘emek talebi’ post fordist üretim biçimi ile birlikte ön plana çıkmıştır (Aydoğanoglu, 2011: 25).

Üretim süreçlerinde mekânın ve zamanın kullanımında köklü değişimlere yol açan esnek üretim ve emeğin esnek istihdamı sermaye için artı değerini yükseltmesi amacını içerir. Fordizmin kitlesel, standart üretimi yerine geçen post-Fordist olarak adlandırılan üretim sürecinde firmalar düşey parçalanma olanağına sahip olmuşlardır. Post-Fordist üretimde, emek süreçleri, işgücü piyasaları, ürün ve tüketim kalıpları bakımından esnek bir yapıdadır. Ticari, teknolojik, örgütsel yenilikler bu süreci destekleyecek tarzda örgütlenmektedir. Bu süreçte, üretim kendi içinde parçalara ayrılır, her parça en az maliyete neden olacak şekilde yerleştirilir ve emek en verimli bir şekilde kullanılır. Parçalanma ve esnemenin alt yapısı, üretimin bir ülkeden diğerine, aynı ülke içinde farklı bölgelere, fabrikalardan sokaklara ve evlere taşınmasına olanak verir. Üretimin farklı mekânlarda gerçekleştirilebilecek kadar esnemesi kullanılan emek biçimini de değiştirmiş, kadın, çocuk (Aydoğanoglu, 2011: 30) ve sakat emeğinin kullanımını arttırmıştır.

Esnek çalışmanın yaygınlaşmasını ve etkili bir süreç olarak işlenmesini sağlayan çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlar, ekonomik alandaki değişimler, artan rekabet, teknolojik değişim ve işgücü piyasasındaki değişimler özellikle de emeğin değişimler karşısında kendi çıkarını gözetecek direnci göstermemesi bir anlamda örgütsüzlüğüdür. Esnek çalışma biçimleri bu koşullar altında ortaya çıkmaktadır. Ama asıl esnekliğin biçimini belirleyen zaman ve mekândır. Çalışma yaşamında zaman ve

mekânın esnemesi söz konusudur. İdeal olarak esnek insan davranışının elastik güce sahip olması yani değişen koşullara uyum sağlayarak onlardan zarar görmemesi beklenir (Sennett, 2010: 47). Sermaye açısından üretimin zamansal ve mekânsal olarak yeniden biçimlenmesi, değişen koşullara uyum sağlaması, zarar yerine karını arttırması, sürecin tamamen sermayenin çıkarına esnekleşmesidir. Esneklik, kendini zamanda çalışma süreleri ile mekânda çalışılan yerin/mekânın farklılaşması, parçalanması olarak kendini göstermektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler zaman/mekân akışkanlığını arttıran temel faktörler olarak görülür. Bu faktörlere hâkim olan ve kullanan sermayenin akışkan hale gelmesi, çalışan inçinse çalışmayı gerçekleştirdiği zaman ve mekânın kendi istemi dışında kaymasıdır.

2.2.Mekanda Esneme

Çalışmanın iki boyutunu oluşturan zaman ve mekânın esnekleşmesi farklı şekillerde ifade edilmekle birlikte genel olarak verimliliği arttırmanın ve “çalışanın mutluluğunu” da sağlayan bir düzenleme olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Aslında, üretimin gerektirdiği, piyasa koşullarına göre belirlenen bir zaman diliminde çalışmanın yapılması zamansal esnekliktir. Esnek çalışmanın farklı bir boyutunu oluşturan mekânsal esneklik ise bilinen işyeri, fabrika mekânı yerine üretimin/hizmetin parçalanması ile daha küçük, birbirinden farklı mekânların ve/veya çalışanların evlerinin üretim/hizmet üretim mekânları/işyerleri haline gelmesidir. Özellikle dezavantajlı gruplar arasında sayılan kadınlar ve sakatların çalışmanın zaman/mekân esnekliğinden en fazla yararlanan/yararlanacak, esnekliğin bu kesimlere istihdam olanakları yarattığı/yaratacağı şeklinde olumlu söylemler yaygınlaştırılmaktadır.

Yeti yitimi olan bireylerin ve kadınların üretimin/hizmetin mekânsal esneklik kazanmasından dolayı işgücü piyasalarına girebilme olanaklarının arttığı belirtilmektedir. Özellikle mekânsal esneklik denilince akla gelen evde çalışma en fazla bu kesim üzerinden ön plana çıkarılmaktadır. Çünkü kadınlar hem ev işleri, çocuk, yaşlı, hasta bakımını yapabilecekler hem de mekânsal esneklikten dolayı çalışma hayatının içinde de yer alabileceklerdir. Ama bu yer alış kadınların birinci vazifesi olarak görülen işleri yapmasını da engellemeyeceği üzerinden açık/gizli bir cinsiyetçi söylem üzerinden gerçekleştirilmektedir. Sakat bireyler açısından da mekânsal esneklik evlerinden çıkamayan bireyleri, evden çıkmalarına gerek kalmadan iş ve kazanç sahibi yapma üzerinden işlenmektedir. Sakat bireyin mekânsal olarak eve kısıtlanmışlığının, toplumsal yaşama dâhil olamamasının sorumlusu olarak kişinin kendisi, bedenindeki yeti yitimine işaret edilerek “normal” olmadıkları halde kendilerine istihdam yaratıldığı için bu sistem içerisinde şanslı bireyler oldukları belirtilerek yeti yitimli bireyleri sakatlayan mekan-toplum ilişkisinin üstü örtülmektedir.²

Kadınları ve sakat bireyleri çalışma hayatına dâhil etmesi açısından popüler olan evde çalışma klasik istihdam tarzına uymayan çalışma şekillerindedir. Eve iş verme veya ev eksenli çalışma olarak da bilinen evde çalışma bir işverenin veya aracının seçtiği bir mekânda ama genellikle çalışanın evinde işverenin doğrudan bir denetim ve yönetimi olmaksızın bir çalışmadır. Bir anlaşmaya dayalı olarak malın ya da hizmetin üretimi çalışanın evinde gerçekleştirilmektedir.

2.3.Evde/Tele Çalışma

Evde çalışmanın tarihi sanayi devrimine kadar dayanmaktadır. Tütün sarma, terzilik, kutulama, çeşitli yemek ve mezeler hazırlama gibi işler evde yapılmaktadır. İletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi ile bazı işlerin işyerlerinde yürütülmesi zorunluluğunun kalmaması, maliyet nedeniyle çalışanın yaşadığı mekânın çalışma mekânı olarak kullanılabilmesine imkân veren teknolojik gelişmeler evde çalışmalarını yeniden gözde bir çalışma biçimi haline getirmiştir. Eskiden farklı olarak evde çalışmaya teknolojik

² Sakat bireyleri yeti yitiminden dolayı dışlama ve suçlamanın yönetim kademelerinde var olmasının bu alanda geliştirilen politikaları tartışmalı hale getirmektedir. Bir bakan ve milletvekilinin basına yansıyan söylemleri bu açıdan dikkat çekicidir. “Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'in seçim bölgesi olan Batman'a gelen Sağlık Bakanı Recep Akdağ, Bölge Devlet hastanesinde yemek yedikten sonra engelli Nurullah Mehmetoğlu'nun, "Asgari ücretle çalışıyoruz. Koşullarımızın düzeltilmesini istiyoruz" sorusuna sinirlendi. Bakan Akdağ, "Gözlerin görmediği halde sana iş vermişiz. Daha ne yapalım' diye engelli Mehmetoğlu'na çıkıştı (W/Haberler.com, 2011).” “AK Parti Tekirdağ Milletvekili Ziyaeddin Akbulut, hükümetinin engelliler için çıkardığı yasaları hatırlatarak, "2005 yılında çıkardığımız yasa ile biz engellileri insan yerine koyduk, adam yerine koyduk" dedi (W/hurriyet.com.tr, 2013).”.

destekler ile geleneksel evde çalışma ile üretilen mal ve hizmetlerin çeşidini ve hacmini arttırmıştır. Başka bir deyişle, kadın emeği ile evde üretim gibi günümüz kapitalizminin ayırt edici özellikleri olarak tanımlanan ya da zaman-mekân sıkışmasına referansla anılan (Harvey, 2010: 317) pratiklerin bir bölümünün genel çerçevesi aslında oldukça eskiye dayandığı görülmektedir.

Evde çalışma geleneksel ve tele çalışma olarak ikiye ayrılabilir. Geleneksel evde çalışma esnek çalışmanın hâkim çalışma biçimi olmasından önce de var olan bir çalışma türü olarak bilinmektedir. Kitlel üretim gerçekleştirildiği fabrika veya daha az çalışanla gerçekleştirilen atölye tipi üretimin yapıldığı mekânların yanı sıra işler, bir anlamda ev dışına çıkmakta zorlanan kesimlere, özellikle kadınlara, verilmesi şeklinde yapılmıştır. Bu üretim biçiminde asıl iş üretim mekânları olarak bilinen fabrika, atölye gibi üretim araç gerecinin, makinaların bulunduğu yerlerde gerçekleştirilirken özellikle evlerde, daha az araç ve gerecin gerektiği işler veya işin bazı kısımları üretim sürecinin bir parçasını oluşturacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Bazı mal ve hizmet üretimi için geçerli olan bu çalışma üretim için tali bir süreci oluşturmaktadır. Kitlel üretimin esas olduğu, geleneksel veya tali olarak yapılan evde çalışma iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki ilerlemelerle mekânsal esnekliğe dayanarak yeniden kurgulanmıştır ve birbirinden farklı özellikler taşımaktadır. Klasik istihdam tarzından farklı olan evde çalışma, eve iş verme veya ev eksenli çalışma olarak adlandırılmaktadır. Evde çalışma için gerekli olan araç gereç genellikle işveren tarafından sağlanır. Çalışma zaman esasına değil parça başlıdır (Karakoyun, 2007: 16). Tele çalışmada evde çalışmaya benzerdir. Ancak bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişim çalışmanın işletme yerine başka bir mekanda da yapılmasını olanaklı hale getirmektedir. Atipik bir çalışma olarak nitelenen tele çalışmada teknolojik ilerlemelerden dolayı,

“...[İ]şin iş yerinde yapılma şartı ortadan kalkmaktadır. Tele çalışma, işletme merkezi dışında (genellikle evde) yapılan, bilgisayar ve haberleşme ağı ile işletmeyle bağlantı kurulan, işçinin işyerine bağımlılığının ve işverenin denetiminin az olduğu bir istihdam şeklidir. Burada iş, iş yerinin dışında işyeri ile elektronik iletişim araçları ile gerçekleştirilmiş olan (genellikle bir ağ aracılığıyla) belirli bir program dâhilinde görülmektedir (Karakoyun, 2007: 16).”

Evde çalışma geleneksel evde çalışmadan farklı olarak kalifiye işlerin, yeni teknolojilerin kullanılması ile işlerin yapılmasını da ifade etmektedir. Genel olarak evde tele çalışma olarak adlandırılan;

“Tele çalışma yeni olmakla beraber geçmişi eskilere dayanan evde çalışmanın değişen bir türü olarak nitelendirilebilir. Tele çalışma merkez işyerinden veya üretimin yapıldığı yerden uzakta kurulu bulunan bir yerde yapılan çalışanın merkez büroda veya üretim bölümünde çalışan ve aslında iş arkadaşları olduğu çalışanlarla iş ortamında yüz yüze kişisel ilişki kuramadığı salt yeni teknolojileri kullanarak iletişim kurabildiği bir istihdam biçimi olarak tanımlanır (Çakır, 2002: 262).

Sermayenin piyasa koşullarında rekabet edebilmesinin ve karını arttırabilmesinin temel yöntemi üretim maliyetini düşürmektir. Maliyeti düşürmenin en rağbet gören yollarından birisi çalışma standartlarından ve formel yapıdan uzaklaşmaktır. Bu yöntem teknolojinin sağladığı olanaklarla birleşince evde çalışma biçimi hızla artmakta ve yaygınlaşmaktadır.

Evde çalışmanın yaygınlaşmasının bir diğer yanını ise evde çalışmaya ilişkin yapılan olumlu değerlendirmeler ve teşvikler oluşturmaktadır. Uygulamaya geçilmesine karşın evde çalışmaya ilişkin tartışmalar devam etmektedir. Genel olarak tartışma evde çalışmaya ilişkin birbiriyle çatışan iki farklı resim tarafından karakterize edilmektedir. Bir yanda ailesinin ihtiyaçlarını giderme durumunda olan kadınların, az ya da hiç beceri gerektirmeyen, tekrarlayan işler karşılığında düşük ücret ile işverenlerin istismarına maruz kalmasıdır. Evde çalışmanın bu tipinde genellikle kadınlar, sakatlar, etnik azınlıklar gibi dezavantajlı durumda olanlar bulunur. Diğer yanda evde çalışma çok farklı bir bakışla değerlendirilir. Buna göre evde çalışma yüksek düzeyde niteliklere ve bunu gerçekleştirebilecek niteliklere sahip bireylerin piyasada zevkine ve yüksek ücrete göre iş seçme olanağını ifade etmektedir. Evde çalışma, evdeyken bilgisayar, telefon vs ile işin yürütülebileceği ve geleceğin işi olarak tasvir edilmektedir. Halen süren tartışmalar üzerinden şunlar belirtilebilir: evde çalışma hızlı bir şekilde artmaktadır, evde çalışanlar

işlerini yürütmek için büyük oranda bilişim teknolojilerine bağımlıdır, ücretleri aynı işi işyerinde yapanlara göre daha düşüktür, kapasite ve yetenekleri ne olursa olsun kadınların erkeklere göre evde çalışma olasılığı daha fazladır, etnik azınlıklar diğer etnik gruplara göre evde çalışmaya daha yatkındır, bağımlı çocuğu olan kadınların diğer kadınlara göre evde çalışma olasılığı daha fazladır (Felstead vd., 2001: 17,220). Kadınlar ve etnik azınlıklar gibi sakatlar içinde yukarıda sayılanlar geçerlidir. Aynı niteliklere, yeteneklere sahip bir sakat bireyin evde çalışma olasılığı “normal” bir bireye göre daha fazladır. Çünkü sakat birey diğer bireylerle işin gerektirdiği yeteneklere sahip olsa dahi mekânsal düzenlemelerdeki yetersizliklerden ve yedek işgücü sayılmaktadır.

Esnek çalışmanın özellikle getirdiği mekansal esnekliğin dezavantajlı grupların iş hayatına dahil olmasını sağladığı, ev-aile sorumlulukları nedeniyle kalifiye elemanların üretim dışına düşmeleri önlediği gibi gerekçeler ile evde çalışma desteklenmektedir. Çalışanlar açısından bakıldığında da mekan değiştirmede zorlanan, evden çıkmasının çeşitli nedenlerle engellendiği engellenebildiği bireyler için, çocuk, yaşlı ve hasta bakımı gibi sorumlulukların tamamen aileye dolayısıyla kadına bırakıldığı koşullarda kadınların, sakatların çalışma yaşamına dâhil olarak bir iş sahibi olma, para kazanma, geçimi sağlama/katkıda bulunma gibi gerekçelerle kabul görmekte ve desteklenmektedir. Evde çalışmanın faydaları,

- İşyeri politikaları ve zihni dağıtan şeylerden uzaklaşma,
- Daha az stres,
- İşe gidiş gelişlerle harcanan zamanın azalması,
- Yemekler ve giysiler için harcanan masrafın azalması,
- İş dışı aktivitelere katılmanın daha esnek hale gelmesi (Annable vd., 2002: iv) olarak sıralanmaktadır.

Bu olumlu olarak sunulan yaklaşımlara karşın çeşitli eleştiriler de getirilmektedir. Kapitalist ilişkiler sisteminin kendini sürekli yeniden üretmesinin etkili bir aracı olarak sermaye tarafından kullanılan teknolojinin, kapitalist karakterinden dolayı üretim ilişkilerinin katı sonuçlarını arttırmakta ve derinleştirmektedir. Evde çalışmanın bilgisayar çağında yeniden ortaya çıkmaya başlaması özerk işin ortaya çıkışını değil, güvenli olmayan istihdamın arttığını, üretimin ucuzladığını ve çalışmanın yoğunlaştığını göstermektedir (Aytaç ve İlhan, 2008: 188).

“Evden çalışma ise, bir bakıma kapitalizmin örgütsüz emeğe yönelerek, hiçbir sosyal güvence maliyeti üstlenmeden emeği ucuza mal etmesini mümkün kılmaktadır. Esnekliğin getirdiği evden çalışma sayesinde kadın işgücününün istihdam alanının genişletildiği iddia edilse de aslında emek bütünüyle sömürüye açık hale getirilmekte, mesafe genişlemektedir. Böylelikle yeni kapitalizm esneklik üzerinden bildik istihdam anlayışını tümüyle değiştirmektedir. Yeni kapitalizmin getirdiği esneklikle birlikte tanımsız işler yaygınlaşmakta, iş disiplini zayıflamakta mesai kavramı belirsizleşmekte iş güvencesi neredeyse ortadan kalkmaktadır (Aytaç ve İlhan, 2008: 194).”

Evde çalışma işverenin giderini de azaltmaktadır. Çünkü üretim giderlerinin bir kısmını oluşturan ısınma, elektrik, mutfak masrafları gibi kimi masraflar evde çalışma ile çalışanın ev masraflarına ayırdığı bütçeyle karşılanmaktadır (Jewson ve Felstead, 2010: 358). İşveren ayrıca yol masrafı gibi masraflarla da karşılaşmamaktadır. Çalışanların aynı mekânda bulunmasının getirebileceği kitlesel hareketlerin verebileceği zararlarda bertaraf edilmiş olmaktadır. Ayrıca sakat bireyler açısından olaya bakıldığında ise işyerinin bireyin yeti yitimine uygun olarak mekânsal olarak, araç-gereç açısından düzenlenmesi gereği ortadan kalkmaktadır. Yukarıdakilerine ek olarak sakat bireylerin evde çalışmalarını “gerektiren” nedenler şöyle sıralanmaktadır (Annable vd., 2002: iii):

- Sakat birey gerek duyduğunda dinlenebilir ve daha verimli olduğunda çalışabilir yani çalışma esnekleşir.
- İşverenlerin çalışma yerleri fiziksel olarak erişilemez veya yeti yitimli bireylerin ihtiyaç duyduğu yardımcı teknoloji eksikliği vardır.

- İşverenlerin çalışma yerlerini düzenlemeleri zor veya mümkün olamayabilir.
- Sakatların olumsuz hava koşullarından kaynaklı kaza risklerine maruz kalmasını önlenir.

Kamusal boyutta düşünüldüğünde bu nedenlere, yöneticilerin kentleri mekânsal olarak erişilebilir hale getirmemeleri ve/veya buna ilişkin sağlıklı bir politikanın oluşturulmaması, yetersiz oluşu gibi daha büyük ölçekli mekânsal-toplumsal nedenler eklenebilir.

Evde geleneksel veya tele çalışmada ev çalışma mekânı haline gelmektedir. Evde yapılan işin özelliğine göre kimi zaman evin bir bölümü çalışma yeri olarak kullanılmaktadır. Çalışma mekânlarının yerini evlere bırakması başlangıçta bahsedilen çalışmanın toplumsal niteliğini ve toplumsallaşmaya olan katkısını aşındırmaktadır. Artık çalışma mekânları, kişiliğin gelişimine, aidiyet bilincine ve bellek oluşumuna katkı sağlayan önemli mekânlar olmaktan çıkmaktadırlar. Çalışmanın gerçekleştiği, çalışanların biraraya geldiği mekânsal ortamlar parçalanarak veya ortadan kaldırılarak toplu çalışma mekânları, kısıtlayıcı yanları öne çıkarılarak, önemsizleştirilmeye çalışılmaktadır. Mekânsal esneklik ilk bakışta sakatların çalışmasına imkân sağladığı, evinde çalışabildiği için olumlu karşılanmaktadır.

Oysa sakat bireyler açısından bu süreç farklı bir şekilde okunak mümkündür. Bu farklı bakış esnekliğin, sakat bireyin mekânsal kısıtlanmışlığını pekiştirdiğini gösterir. Çalışma mekânlarının evlere taşınması birey açısından mekânsal daralmayı getirmektedir. Özellikle dezavantajlı bireylerin eve hapsolmesi anlamına gelmektedir. Hem de işin biktırıcı, yabancılaşmayı derinleştiren kapitalist çalışmanın tüm olumsuz özelliklerini yaşamak anlamına gelmektedir.

Bilim ve teknoloji ilerledikçe mekânın her birey için daha erişilebilir hale geleceği beklentisine karşılık, mekânsal esneklik ile sakat bireyin evden çıkmadan çalışması sağlanarak mekânsal erişim sorunu bir anlamda çözülmektedir. Aslında evde çalışma hem mekân olarak haneye hem de iş ile ev arasındaki mekânın kullanımında önemli bir değişiklik anlamına gelmektedir. Buradaki ironi ileri teknolojiler ve ulaşım mekânsızlığa yol açtığı oranda çalışanları, emek gücünü üretim koşullarına, gereklerine göre bulunduğu yerlere sabitlemesidir (Yılmaz, 2008: 163-164). Ev bir anlamda yaşam süreci içinde merkezi konuma gelmektedir. Kapitalizmin atomize bireyler yaratmaya dönük kültürünü destekleyen teknolojik gelişmeler evde eğlenmeyi, dinlenmeyi desteklemektedir. Televizyon ve internet karşısında eğlenen ve bu bağlamda bir kültür geliştiren bireyler çalışmanın da eve taşınması ile eve hapsolan bireysel yaşamların oluşumu tamamlanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Lefebvre (1987)'nin belirttiği gibi mekânların yansız ve edilgen olmadıkları görülür. Kapitalizm mekânların düzenlenmesini yeniden üretimini sermaye birikimine göre düzenler. Kendi gereksinimlerine göre biçimlendirir. Kapitalizm kendi üretim biçimine özgü üretim ilişkileri temelinde kendi mekânını oluşturmaktadır. Oluşturulan bu mekân aynı zamanda kapitalizmin toplumu, toplumsal ilişkileri nasıl biçimlendirmek istediğini göstermektedir. Çalışma ile birlikte çalışma mekânına atfedilen bireysel, toplumsal anlamlar yok edilmektedir. Bir anlamda teknolojik ilerlemelerin çalışma mekanını eve taşıması ile erişilemezlik sorunu çözülmüş gibi bir yanılsama yaratılmaktadır. Fakat bu yanılsamanın bedelini sakat birey yaşayarak ödemektedir.

“Kentsel erişilmezlik sorununa çözüm olarak yeni uyarlanabilir çalışma teknolojileri gösterilmektedir. Sanayi sonrası toplum senaryosunda iş sakat kişilere uygun biçimlerde verilecek bu kişiler işlerini evlerinden yürüteceklerdir. Böylece fiziki olarak erişilmez olan kentlerde seyahat ihtiyacı azalacaktır. Sanayi sonrası kentte hareketlilik fiziki seyahatten ziyade telekomünikasyon ya da sanal iletişim yoluyla sağlanacaktır. (...) Birçok batı kentinde evden çalışma epey yaygınlaşmıştır. Ama bu genellikle bir yandan yeni sömürücü ev içi çalışma sistemlerinin yeniden ortaya çıkışına diğer yandan bireysel sözleşmeye dayalı istihdamın profesyonelleşmiş biçimlerine odaklanan iki kutuplu bir olgu olmuştur. Bu yeni evden çalışma biçimleri çoğu batı ülkesinde yoksulluk ve düşük eğitim standartlarından ötürü belki bükülmüş olan çoğu sakat kişi için ulaşılır ya da arzulanır bir şey değildir. diğer yandan yeni çalışma teknolojilerinin yüksek eğitim teknik yetenek özgüven ve birçok durumda fiziki beceri talep etmekle çoğu zaman sakat kişilerin aleyhine işlediği de savunulur (Gleeson, 2011: 378-379).”

Bir arada olmanın getirdiği etkileşim değişim dönüşüm, farklı uyarılara açık olma hali ortadan kalkmaktadır. Yeti yitimli bireylerle toplumsal anlamda bir araya gelme sorunu olan toplumun birlikte üretim mekânlarında bir arada olması ile daha yakından birlikte bir şeyler yaparak tanıma olasılığı dolayısıyla değişme olasılığı da ortadan kalkmaktadır. Kentsel mekânların erişilemez olması ile zaten sokağa çıkmakta zorlanan sakatlar evde çalışma ile iyice görünmez olmaktadır. Kapitalizm bireycilikle ele ele gitmesi aslında tam bu dönemde uygulanmaktadır denilebilir. Zaten yalnızlaştırılan eve hapsedilen sakat bireyler teknolojik ilerlemelerden olumlu değil aksine hapisliklerini pekiştirici olarak olumsuz olarak etkilenmektedirler.

3.ESNEK ÇALIŞMA VE SAKATLIK ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Çalışıyor olmanın kapitalist sistem içerisinde her birey için ekonomik, toplumsal ve psikolojik anlamlarının ve pratik değerinin olduğu çeşitli tartışmalarla araştırmalarla ortaya konulmuştur. Doğal olarak sakat bireyler için de aynı sistem içerisinde tüm bunlar geçerlidir. Hatta daha fazla öneminin olduğu söylenebilir. Çünkü sakat birey, “çalışamayan, “normal” bireyin yaptıklarını yapamayan, gezemeyen, istediği yere bağımsız olarak gidemeyen” olarak görülür. Bu algı yüzünden sakat bireylerin çalışıyor olması daha yoğun bir anlam içermektedir. Mekânsal olarak bakıldığında özellikle bedensel yeti yitimi bulunan bireylerin mekânsal düzenlemelerin olmamasından, kendilerini dışlayan mekânlar ve toplumsallıklar nedeniyle evlere kapanmakta/kapatılmakta olduğu görülmektedir.

Sakat bireylerin, bağımsız olarak çeşitli mekânlarda(ev, işyeri, eğlence-dinlenme mekanları vs.) bulunmaları mekansal düzenlemelerden dolayı çok zordur. Sokaklar, caddeler, parklar, sinemalar ve işyerleri gibi mekânlar bedensel yeti yitimlilerin rahat hareket edebileceği şekilde tasarlanmaz ve yapılmaz. Bu yüzden yeti yitimli birey hem mekânsal hem de toplumsal olarak sakatlanır, ama mekanda bulunamamasının sorumlusu olarak bedeninde yeti yitimi olan birey gösterilir. Mekansal ve toplumsal ilişkilerin “normal” bedenlere göre örgütlenmesinden dolayı dışlanan yeti yitimli birey sakatlanmış olmaktadır.

“Normal” bedenlere göre oluşturulan üretim süreci en fazla verimi alabileceğini düşündüğü bedenleri üretim mekanlarına çekmiştir. “Normal” dışı olanları genel olarak üretim sürecinin dışında tutmuştur. Çalışmaya ilişkin sakatların görüşleri ve yaklaşımları toplumsal ilişkilere dahil olmanın bir aracı, muhtaç olmama, kendi ayakları üzerinde durabilme ve bunu çevresine gösterme gibi nedenlerden dolayı olumlu anlamlar yüklemektedirler.

Dünya nüfusunun %15’i Türkiye nüfusunun ise %12,5’ini oluşturan bireylerin çeşitli tür ve oranlarda yeti yitimlerinin olduğu belirtilmektedir (DB ve DSÖ, 2011:1; DDK, 2009:4). Türkiye’de bu oranın dağılımına bakıldığında en fazla %22,7 ile Marmara Bölgesinde (Tufan, Arın, 2006: 18) sakat birey oranının fazla olduğu görülmektedir. İstanbul’a ilişkin net bir rakam olmamakla birlikte bölgenin en fazla nüfusuna sahip olması dolayısıyla en fazla sakatlık oranı yüksek nüfusa sahip il olduğu tahmin edilebilir.³ Türkiye’de İstanbul sakatlığa ilişkin alan çalışmalarının da en fazla yapıldığı il olma özelliğine sahiptir.

Bu bölümde İstanbul’da yapılan sakatlarla ilgili yapılan araştırmaların çalışma ve mekana ilişkin verileri kullanılmaktadır. Demircioğlu (2011) ve Önver(2012)’in çalışmaları doğrudan İstanbul’u esas almakla birlikte Burcu (2007)’nin çalışması Türkiye çapında, tüm bölgeleri kapsayan bir çalışmadır. Sakatlara ilişkin Türkiye’de çok fazla çalışma olmamakla birlikte sakat emeğini konu alan Demircioğlu (2011: 225), araştırmasında⁴ çalışan sakat bireylerin çalışmaya ilişkin yaklaşımlarını ortaya koymuştur. Çalışmaya göre araştırmaya katılan çalışana sakatların %54’e yakını, çalışmanın kendilerine maddi ve manevi açıdan faydası olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca bu oran 35 yaş üzeri sakatlarda, 35 yaş ve altı sakatlara göre belirgin biçimde yüksektir. Çalışmanın kendilerine faydası olduğunu belirtenler bu faydayı

³ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın yayınladığı ve içerisinde İstanbul’a ilişkin verilerinde yer aldığı yayınlarda sadece kayıt altına alınmış olan sakat birey sayısı verilmektedir.

⁴ Demircioğlu’u araştırmasını İstanbul’da gerçekleştirmiştir ve çalışan 91 sakat bireye ulaşmıştır. Aynı çalışmada işyerleri, sendikalar ve meslek odaları da dahil edildiğinde genel toplam 165’tir.

%51 ekonomik ve geçimle, %18,4'ü kendine olan güveninin artmasıyla, %10,2'si ekonomik özgürlüğünü kazanmakla açıklamaktadır. Önver(2012)'in yaptığı nitel araştırma da sakat birey çalışmanın kendisi için ne anlama geldiğini şöyle ifade etmektedir:

“Herkes gibi bizimde çalışarak hayatını kazanması en azından “ben çalışabiliyorum, özürülü olduğum halde çalışabiliyorum, kendimi geçindirebiliyorum, ailemi geçindirebiliyorum” diye bilmek çok çok güzel bir şey. Her kim olursa olsun, insan mutlak çalışmalı yani. Çalışmak farklı bir şeydir. İnsan hayatının bir parçası (S.D.,Erkek, 49).”

Çalışıyor olmanın manevi açıdan önemli olduğunu, sosyalleşmesini sağladığını ve hayata bağladığını söyleyenlerin toplam oranı ise %22,9'dur. Çalışmanın kendine olan güvenini arttırdığını söyleyenlerin oranını buna eklediğimizde bu oran %42,3'e ulaşmaktadır (Demircioğlu, 2011: 229). Bu da bir bakıma çalışıyor olmanın ekonomik ve manevi diyebileceğimiz kazançlarının birbirine yakın olduğunu göstermektedir. Demircioğlu'nun bu verilerini destekleyen diğer bir çalışmada (Önver, 2012: 293), katılımcılar çalışmanın kendilerine kazandırdıklarını şöyle ifade etmektedirler;

“Şimdi ben çalışan insanlar için sorun yok esasında. ...çalışmayanlar açısından tabii yaşam alanı darlaşıyor. Dışarıya çıkmak istemiyor parası yoksa, bir şey alamıyor. Hani ne bilim... içine kapanık, kendini evine hapseden insanlarımız oluyor. Yani iş alanlarımız açıldığı anda yani biz çalışmaya başlarsak, başladığımız andan itibaren bizim kurtuluşumuz oluyor. [...]Tabii şu anda Allah'a şükürler olsun çalışıyorum işim var, gücüm var. Tek başıma bir yaşam sürüyorum. Hani kendim de yapıp yiyebiliyorum, dışarıdan da alıp yiyebiliyorum. Çünkü param var, çalışıyorum (B., Erkek, 39).”

“[...] Çalışan bir kör, sosyal çevresini de geliştirir. Diğer gidip gelirken insanlarla diyalogu da geliştirir. Orada çalıştığı arkadaşlar ortamında diyalogu da başka (A.B., Erkek, 58).”

Çalışmak, ekonomik kazanç yanında sakatların toplumsallaşmasında, mekansal ve toplumsal kabul görmesinde ve görünür olmasında önemli aşamalar olarak sakat bireyler tarafından vurgulanmaktadır. Çalışma hayatının içerisinde olan birey toplumsal anlamda da bir dönüşümü gerçekleştirmeye adım atmaktadır. Görünmez olan yeti yitimli bireyler çalışarak toplumsal yaşama katılmakta ve toplumla iletişime girmektedirler. Kendilerini her türlü engele karşı görünür yapmaktadırlar (Önver, 2012: 293).

“Yani tek başıma bazı şeyleri başardım çalışma hayatında. ... Tabii ki ben evde otursaydım, sosyal aktivitelerim olmasaydı, işe gitmeseydim çok daha kötü olurdu benim için. Çünkü dışarı çıktığımda engelime bakıyormuş falan gibi olurdu. Ama sürekli insanların içinde olduğum için onlarda bana alışıyor bir şekilde. O şekilde ben de mutlu olmayı öğrendim [...] (N.B., Kadın, 34).”

Sakatlar ev mekânları dışında çalıştıkları oranda mekânda görünür olmaktadır. Bu görünürlük mekânsal düzenlemelerin nasıl olması gerektiğini de göstermektedir. İşyeri mekanın çalışmak üzere gitmeye çalışan sakat birey kendisini engelleyen mekanlarla karşılaşmaktadır. Aynı şekilde çalışma mekânlarının da sakat bireye göre düzenlenmesi gerekmektedir. Çalışamama mekânın düzenlenmemesi çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir.

Mekansal düzenlemelere ilişkin olarak sorun yaşayıp yaşamadıkları da katılımcılara sorulmuştur. Çevre düzenlemelerin ilişkin sürekli sorun yaşadığını belirtenlerin oranı %67,4 iken çevre düzenlemelerine ilişkin sorun yaşama durumuna hayır diye cevap verenlerin oranı ise %32,6'dır.

“Araştırma süresince yapılan gözlemlerde özürülü bireylerin en önemli sıkıntılarının mekânsal/çevresel düzenlemelere ilişkin olduğu tespit edilmiştir. Toplu ulaşım araçların binme ve inmede, merkezlerde sesli-görsel işaretlerin bulunmaması, kaldırımların yüksekliği, merdiven ve kaldırım yanında tekerlekli sandalyelerin geçebileceği rampaların olmaması/yetersizliği/eğiminin standart dışı olması, binalarda uygun geçişlerin bulunmaması gibi mekânsal ve çevresel düzenlemelerdeki yetersizliğin özürülü bireyler için önemli zorluklar yaşattığı belirlenmiştir. Bu durum onların buldukları mekândan insanların bulunduğu diğer alanlara gitme isteğini azaltmakta/zorlaştırmaktadır. Özürülü bireylerin sosyal alanlara katılımı öncelikle fiziksel /çevresel olarak engellenmiş gözükmektedir (Burcu, 2007: 194).”

İş ve meslek edinmede zorluk yaşanmasının yanı sıra işyerinde de sorunlar yaşanabilmektedir. Katılımcıların %29 'u sorun yaşadığını belirtmiştir. Sorun yaşayanların ise %47,5'i iş ortamının işe ulaşımının fiziki olarak uygun olmamasından kaynaklandığını ve %22,1'i ise iş ortamının kabullenmemesi olarak sorunu belirtmiştir.

Araştırma (Demircioğlu, 2011: 219-224) kapsamında çalışanların büyük bir çoğunluğu iş yerine ulaşımını çalıştıkları işyerinin servis araçlarıyla (%48,4) ve toplu taşıma araçlarıyla (%45,1) sağlamaktadırlar. Çalışılan işyerinde sakatlarla özgü donanım/düzenleme olup olmadığı sorusuna olmadığını söyleyenlerin oranı %80,2'dir. İşyerinde/çalışılan alanda sakatlar için özel bir donanım/düzenlemenin yapıp yapılmadığı sorulduğunda sadece sakatların %19,8 yapıldığını söylemiştir. Yapılanlara bakıldığında ise bunların, rampa %23,3, engelli tuvaletleri %23,3, özel asansör %13,3, tutma destekleri/korkuluklar %6,7, mutfakta düzenlemeler %3,3, çeşitli teknolojik düzenlemeler %16,7'sini oluşturmaktadır. Neden düzenleme yapılmadığına ilişkin soru işverenlere sorulduğunda ise özel sektör işverenlerinin %70 civarında, sakat personelden talep gelmediği(%38,1) ve firma yönetiminin gerekli görmediği (%30,2) şeklinde cevap vermişlerdir. %19'u ise bu tür düzenlemelerin maliyetinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Aynı soru kamu sektörüne yöneltildiğinde sakat personelden talep gelmediği %29 ve firma yönetiminin gerekli görmediği %25,8'dir. Kamu sektöründe bu tür düzenlemelerin pahalı olduğunu belirtenlerin oranı özel sektöre göre biraz daha yüksek olup %22,6'dır.

Yapılan bu çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde çalışmanın sakat bireyler için ekonomik ve toplumsal anlamlarının yoğun olduğu görülmektedir. Gelir sahibi olma yanında arkadaş çevresi edinme, genel toplumsal süreçlere katılabilmelerini sağlaması anlamında önemsenmektedir. Ancak çalışma yaşamına katılmalarının önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Bu engellerden birisi de mekânsal düzenlemeler olmaktadır. Çalışmaya bir şekilde başlamış olan sakat bireyin yeti yitimine uygun çalışma mekânında herhangi bir düzenleme yapılmamaktadır. Normal bireylere göre dizayn edilen mekânlarda bulunması çalışması beklenmektedir. Mekânsal düzenlemeler kentte ve çalışma mekânlarında toplumsallaşma mekânların da yapılmadığı sürece sakat bireylerin buralarda bulunması imkansız hale gelmektedir.

Üretimde yer alıyor olmak, çalışmak sakat birey için mekânsal anlamlarda ifade etmektedir. Kentsel mekânın binalar, yollar, işyerlerinin yeti yitimli bireylere göre tasarlanması gündeme gelmektedir. İşyerinin dışında işyerine ulaşabilmek için kentsel mekanların öncelikle düzenlenmesi ulaşım sisteminin erişilebilir olması gerekmektedir. Ancak erişilebilirlik sadece "normal" bedenli insanlara göre yapıldığından bunun dışında yer alanlar bu tip düzenlemeye konu olan mekan ve ulaşım araçlarından faydalanamamaktadır. Ulaşılabilirlik sağlanmadığında yeti yitimli birey zaten hareket edemez duruma getirilmektedir. Her şeye rağmen mekanda bulunmak ulaşım araçlarını kullanmak istediğinde ise yardım almak zorunda kalmaktadır. Bağımsız hareket etme yeti yitimli bireyler için kentsel mekanlarda mümkün olmamaktadır. Bir işe sahip olan ve tüm çalışanlar gibi günün belli saatlerinde işe gidip gelmek zorunda olan ama yeti yitiminden dolayı bunu diğer insanların yaşadıkları zorluklardan daha fazlasını yaşayan birisi (Önver,2012; 296) durumunu şöyle anlatmaktadır:

"Fatih'de oturuyorum evim buraya yakın ama evden çıktığım zaman buraya gelene kadar bir sürü dualarla gidip geliyorum. Çünkü ulaşım gerçekten (zor) benim için. Zaten ulaşım falan yok. Otobüse falan binemiyoruz. Var, rampalı otobüsler var ama bindiğin zaman yani rampalar böyle dik olduğu için kayıyor arabalar. ...otobüsler var ama bindiğin zaman yani rampalar böyle dik olduğu için kayıyor arabalar. Geçen bir tane ağabeyimiz düştü ve kafası yere vurdu (N.N., Kadın, 40)."

Ulaşım araçlarının yanı sıra yaya kaldırımlarının yeti yitimli bedenlere uygun olmaması sonucunda bu mekanlar sakatlar tarafından kullanılamamakta, hareketleri engellenmektedir. Mekansal düzenlemelerin olduğu yerlerde de mekânı kullanan diğer "normal" bedenli insanlar tarafından bu düzenlemelerin nedeni algılanamamakta ve kullanılamaz hale getirilmektedir. Asıl önemli nokta parçalı düzenlemeler kentsel mekan içerisinde fazla bir anlam da ifade etmemektedir. Bir caddeyi erişilebilir hale

getirmek fakat onun devamındaki bir sokağa dokunmamak, binaları görmezlikten gelmek yeti yitimli bireyleri bağımsız hareket eder hale getirmemektedir. Yapılan düzenlemelerin bütüncül olması kullanılabilirlik için zorunludur. Sakat bireylerden her şeyi göze alıp çıkanlar görünürlülüğü sağladığı için ve yasal anlamda “hak” arama mücadelesine girdikleri oranda kimi mekansal düzenlemeleri yaptırabilmektedirler.

Ancak, mekânsal esnekliğin bu anlamda en büyük tehlikesi mekansal/toplumsal dışlamanın devam etmesini sağlaması hatta bunu pekiştirmesi olacaktır. Zaten evden çıkmakta zorlanan yeti yitimli birey ekonomik anlamda kendine yeterli hale gelmek ailesine katkıda bulunurken çalışma mekânının ev içine taşınmasından dolayı dış mekâna kentsel mekâna çıkmaya çalışmayacaktır. Çıkmaması için olan engellerde zaten bunu destekleyecektir. Aynı zamanda evde hapis hayatı yaşaması işinde aynı mekânda olması, sosyalleşme anlamında iş arkadaşlarının olmaması onlarla ortak mekânlarda yüzyüze iletişimin gerçekleşmiyor olması tüm çalışanlar için bir olumsuzluk iken yeti yitimli birey için çifte bir olumsuzluktur. Toplumsal olarak zaten yok sayılan yeti yitimli birey emeğinden faydalanılacak ama yok sayılacaktır. Toplumsal algıda herhangi bir değişiklik olmasını zorlayacak herhangi bir temas birliktelik (sanal hariç) olmayacaktır. Bu sakatların yok sayılması ve devamında yeti yitimli bireyleri sakatlayan mekânsal ve toplumsal yapının sürekliliğinin sağlanmasıdır. Değişimi sağlayabilecek olan olanakların yok olması anlamına gelmektedir. Uzaklaştırılma sonucunda sakatın günlük yaşamı değiştiği için eleştirilmektedir. Sakatın toplumsal yaşamın içine girememesini ve sakatın görünmez olmasını getirmektedir. O zaman sakatların her türlü mekânda var olmasının koşulları yaratılmamış, buna gerekte duyulmaz hale gelmektedir. Bu dujhhrum da sakat dışlanmış olmaktadır.

4. SONUÇ

Çalışmanın sakat bireyler için ekonomik ve toplumsal anlamlarının yoğun olduğu görülmektedir. Gelir sahibi olma yanında arkadaş çevresi edinme, genel toplumsal süreçlere katılabilmelerini sağlaması anlamında önemsenmektedir. Ancak çalışma yaşamına katılmalarının önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Bu engellerden birisi de mekânsal düzenlemeler olmaktadır. Mekânda gerçekleşen kapitalist üretim ve çalışma tarzındaki değişimler doğrudan mekânda gerçekleşmektedir. Fordist üretimden post-fordist üretime geçişle birlikte üretimin kitlesel fabrika mekânlarında yapılması yerine ürün (mal-hizmet) parçalara bölünerek farklı mekânlarda üretilir hale getirilmiştir. Mekansal esneklik ile sakatların daha fazla üretime dahil edilmesi yönünde çalışmalar gerçekleşmektedir. Kapitalizmde kentsel mekânda var olabilmenin koşulu, üretimde yer almak olarak belirlendiğinde üretimde yer almayanlar mekansal olarak da dışlanmaktadır. Ancak çalışmanın getireceği mekansal içerikle mekansal değişime zorlama gibi olanaklar evde/tele çalışma ile yok edilmektedir. Evden/tele çalışma, hem çalışıp hem kentsel mekânla ilişki kurulmaması hali olarak ortaya çıkmaktadır. Kapitalizm koşullarında çalışmanın bireye getirdiği olumsuzluklar esnek çalışma ile artarken sakat bireyler için çok daha yoğun olarak gerçekleşmektedir.

Kaynakça

- Annable, G. Dtienstra, D., Morris-Wales, j., Matanga, Z. (2002). *Final report of a study of best practices in the home-based employment of people with disabilities*, Manitoba: Canadian Centre on Disability Studies.
- Aydoğanoglu, Erkan (2008). *Emek sürecinin dönüşümü*, Ankara: Kültür Sanat-Sen.
- Aytaç, Ömer, İlhan, Süleyman (2008), “Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlaki Krizi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, ss. 182-210.
- Brizon, Pierre (1977), *Emeğin ve emekçilerin tarihi*, Çev. Cemal Süreya, Ankara: Onur Yayınları.
- Burcu, Esra (2007). *Türkiye’de özürlü birey olma temel sosyolojik özellikleri ve sorunları üzerine bir araştırma*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

- Çakır, Özlem (2002). “Yeni Çalışma Biçimleri ve İşe İlişkin Turumlar”, *Çalışma Yaşamında Dönüşümler*, Der. Aşkın Keser, Bursa: Ezgi Kitabevi, ss.255-271.
- DDK(2009), *Denetleme Raporu*, Sayı:2009/5, Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, <http://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk30.pdf>, (Erişim:11.12.2013).
- Demircioğlu, Mağdula (2010). *Sakat emeği*, İstanbul: Kibele Yayınları.
- Emirgil, Burak Faik (2010). “Yeni Kapitalizmde Emeği Sorunsallaştırmak: Emeğin Maddi-Olmayan Görünümleri”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, ss.221-237.
- Felstead, A., Jewson, N., Walters S. (2003). “The Changing Place of Work” *Working Paper* No:28, Leicester:Centre for Labour Market Studies.
- Festead, A., Jewson, N., Phizacklea, A., Walters, S. (2001), “Working at Home: Statistical Evidence for Seven Key Hypotheses”, *Work, Employment & Society*, Vol.: 15, No.2, ss.215-231. <http://dx.doi.org/10.1177/095001701122118922> (11.05.2013).
- Gleeson, Gleeson, Brendan (2011). “Teknoloji Sakatlayıcı Kentin Üstesinden Gelebilir mi?”, *Sakatlık Çalışmaları*, Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, Çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 362-384.
- Hançerlioğlu, Orhan (1999). *Ekonomi sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harvey, David (2010). *Postmodernliğin durumu*, Çev. Sungur Savran, 5. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Karakoyun, Yücel (2007). *Esnek çalışma yoluyla kadınların işgücüne katılım oranının ve istihdamının artırılması; işkur'un rolü*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Lordoğlu, Kuvvet, Özkaplan, Nurcan (2003). *Çalışma İktisadi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Méda, Dominique (2004). *Emek: kaybolma yolunda bir değer mi?*, Çev.:Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önver, Makbule Şiriner (2012). *Kentsel mekan sakatlık ilişkisi bağlamında yerel yönetim politikaları: istanbul büyükşehir belediyesi örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sayers, Sean (2009). *Marksizm ve insan doğası*, Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap.
- Sennett, Richard (2010). *Karakter aşınması*, Çev.: Barış Yıldırım, 4. Basım, İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- Tufan, İsmail, Arun, Özgür (2006). *Türkiye özürülüler araştırması 2002 ikincil analiz*, TÜBİTAK Proje No:SOBAG-104k0077, <http://www.eyh.gov.tr/tr/8399/Turkiye-Ozurluler-Arastirmasi-Ileri-Analiz-Raporu-Ocak-2006>, Erişim:11.12.2013.
- W/Haberler.com (2011). “Görme Engelli Vatandaşa Bakan Fırçası”, <http://www.haberler.com/gorme-engelli-vatandasa-bakan-fircasi-2727561-haberi/>, Erişim:11.12.2013.
- W/hurriyet.com.tr (2013). “Ak Partili Vekil: Engellileri Adam Yerine Koyduk” <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24730421.asp> Erişim:11.12.2013.
- WHO (2011). “Dünya Engellilik Raporu, Yönetici Özeti”, <http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1328710754698/YoneticiOzeti.pdf>, Erişim: 11.12.2013.
- Yardımcı, Sibel (2010). “Sakatlık ve Mekan İlişkisi Üzerine”, *Birgün Gazetesi* 01.05.2010,http://www.birgun.net/city_index.php?news_code=1272882952&year=2010&month=05&day=03, Erişim: 20.11.2013.
- Yılmaz, Gaye (2008). “Kapitalizmde Zaman-Mekan Sıkışması”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı:2, ss.155-171.